

Ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar tarbiyasiga ta'siri

Dildora Musayeva
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

Annotatsiya: Bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlar yoshlar hayotining ajralmas qismiga aylangan bo'lib, ularning tarbiyasi va dunyoqarashiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Ushbu maqola ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar tarbiyasiga ijobiy va salbiy ta'sirlarini atroflicha tahlil qilishga qaratilgan. Unda raqamli savodxonlikni oshirish, axborotni tanqidiy baholash ko'nikmalarini shakllantirish hamda virtual muhitdagi xavfsizlik masalalari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari yoshlarni ijtimoiy tarmoqlardan ongli va mas'uliyatli foydalanishga yo'naltirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy tarmoqlar, yoshlar, tarbiya, ta'sir, raqamli savodxonlik, tanqidiy fikrlash, virtual muhit

The impact of social networks on youth education

Dildora Musayeva
University of Economics and Pedagogy

Abstract: Today, social networks have become an integral part of young people's lives, significantly influencing their upbringing and worldview. This article aims to comprehensively analyze the positive and negative impacts of social networks on youth education. It considers issues of increasing digital literacy, forming skills for critical evaluation of information, and security in the virtual environment. The results of the study will serve to develop recommendations for guiding young people to use social networks consciously and responsibly.

Keywords: social networks, youth, education, influence, digital literacy, critical thinking, virtual environment

Kirish

Har qanday jamiyatning kelajagi uning yosh avlodini qanday tarbiyalashiga bevosita bog'liqdir [3]. Bugungi globallashuv davrida yoshlar tarbiyasiga ta'sir etuvchi omillar qatorida ijtimoiy tarmoqlar alohida o'rin tutmoqda. O'zbekistonda yoshlar ijtimoiy tarmoqlarning faol foydalanuvchilari hisoblanib, NapoleonCat.com ma'lumotlariga ko'ra, mamlakatda 1 millionga yaqin Facebook, 1.5 milliondan ortiq Instagram va 18 million Telegram foydalanuvchisi mavjud bo'lib, ularning asosiy qismi 25-34 yoshdagilardir [1]. Bu raqamlar ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar hayotiga

chuqur singib ketganligini yaqqol ko'rsatadi. Davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri yoshlarni ma'naviy, intellektual, axloqiy va jismoniy jihatdan yetuk shaxslar etib tarbiyalash ekanligi inobatga olinsa, ijtimoiy tarmoqlarning bu jarayonga ta'siri dolzarb muammo hisoblanadi [1].

Ijtimoiy tarmoqlar bilim olish, muloqot qilish va shaxsiy rivojlanish uchun keng imkoniyatlar yaratishi bilan birga, ulardan noto'g'ri foydalanish jiddiy salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin [2, 3]. Xususan, yoshlar orasida axborotga ongli yondashuvning yetishmasligi, media savodxonligining pastligi zararli kontentlarga, jumladan, diniy niqob ostidagi buzg'unchi g'oyalarga moyillikni oshirmoqda [1, 2]. Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlarda o'tkazilgan vaqtning behuda sarflanishi, sun'iy turmush tarzining targ'ib qilinishi, voqelikdan uzilish va shaxsiyat shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar, masalan, o'zini taqqoslash natijasida yuzaga keladigan shaxsiy xavotirlar kuzatilmoqda [3, 4]. Ota-onalar tomonidan bolalarning onlayn faoliyatini nazorat qilmaslik ham ushbu muammolarni yanada chuqurlashtirmoqda [2].

Ushbu tadqiqot ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar tarbiyasiga ta'sirini har tomonlama, tanqidiy tahlil qilish, ularning psixologik, ijtimoiy, madaniy va axloqiy rivojlanishga ko'rsatayotgan ijobiy imkoniyatlari va salbiy xavflarini aniqlash, shuningdek, ota-onalar, ta'lim muassasalari va davlat siyosati doirasida ushbu muammolarni hal etish bo'yicha samarali tavsiyalar ishlab chiqishni maqsad qilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

So'nggi yillarda ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar tarbiyasiga ta'siri global miqyosda ko'plab tadqiqotlar markazida bo'lib kelmoqda. Ushbu mavzu bo'yicha ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy tarmoqlar nafaqat axborot almashish va muloqot qilish vositasi, balki yoshlarning shaxsiyat shakllanishi, psixologik holati, ijtimoiy ko'nikmalari va madaniy qadriyatlariga chuqur ta'sir ko'rsatuvchi murakkab ekotizimdir. Tadqiqotchilar ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar hayotiga integratsiyalashuvini turli nazariy yondashuvlar, jumladan, ijtimoiy o'rganish nazariyasi, kognitiv dissonans nazariyasi va ekologik tizimlar nazariyasi nuqtai nazaridan tahlil qilmoqdalar. Ijtimoiy o'rganish nazariyasi (Bandura) yoshlarning ijtimoiy tarmoqlarda ko'rgan xulq-atvor modellarini, ayniqsa, mashhur shaxslar yoki tengdoshlarining harakatlarini kuzatish va taqlid qilish orqali o'zlashtirishini tushuntiradi. Kognitiv dissonans nazariyasi (Festinger) esa yoshlar o'zlarining e'tiqodlari va ijtimoiy tarmoqlarda duch keladigan axborot o'rtasidagi nomuvofiqlikni qanday hal qilishga urinishlarini, bu jarayonda o'z qarashlarini o'zgartirishlari yoki axborotni rad etishlari mumkinligini ko'rsatadi. Bronfenbrennerning ekologik tizimlar nazariyasi nuqtai nazaridan esa, ijtimoiy tarmoqlar mikrotizim (shaxsiy tajriba), mezotizim (oilaviy va tengdoshlar munosabatlari) va ekzotizim (media va davlat siyosati) darajalarida yoshlar rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi muhim omil sifatida qaraladi. Bu nazariyalar

ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqaladigan axborot va xulq-atvor modellarining yoshlar ongida aks etishi hamda ularning shaxsiy rivojlanishiga ta'sirini tushuntirishga yordam beradi. Xususan, O'zbekiston kontekstida ham ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar tarbiyasiga ta'siri dolzarb ilmiy va amaliy muammo sifatida e'tirof etilmoqda [1, 2, 3].

Yoshlarning shaxsiyat shakllanishi va psixologik salomatligi ijtimoiy tarmoqlar ta'sirining eng ko'p o'rganiladigan jihatlaridan biridir. Tizimli tahlillar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishning miqdori emas, balki sifati va undagi faoliyat turi o'smirlarning shaxsiyat rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi [4]. Masalan, 19 658 nafar o'smir ishtirokidagi 32 ta tadqiqotni qamrab olgan keng qamrovli tahlilga ko'ra, ijtimoiy tarmoqlarda faol ishtirok etish, ya'ni kontent yaratish, fikr bildirish va o'zaro aloqada bo'lish shaxsiyatni izlash jarayonini kuchaytiradi [4]. Bu jarayon yoshlarga o'zlarining qiziqishlari, qadriyatlari va ijtimoiy rollarini sinab ko'rish imkoniyatini beradi. Biroq, bu faoliyat har doim ham ijobiy natijalarga olib kelmaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy tarmoqlarda o'zini haqiqiy holatidan ko'ra ideallashtirilgan tarzda namoyish etish o'z-o'zini anglashning pasayishiga olib kelishi mumkin, aksincha, onlayn muhitda o'zini samimiy va ochiq namoyish etish shaxsiyatning aniqligini oshiradi [4]. Bu holat yoshlarning o'ziga bo'lgan ishonchi va o'z-o'zini qabul qilishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlarda boshqalar bilan o'zini taqqoslash, ayniqsa, tengdoshlarning "mukammal" hayot tarzini ko'rish yoshlar orasida shaxsiyatni izlash bilan birga, shaxsiyatga oid xavotirlar va stress darajasini oshiradi [4]. Bu, o'z navbatida, ruhiy tushkunlik, tashvishlanish va o'z-o'zini qadrlashning pasayishi kabi psixologik muammolarga sabab bo'lishi mumkin. Bu topilmalar ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish strategiyalarini ishlab chiqishda yoshlarning onlayn faoliyatining mazmuniga e'tibor qaratish muhimligini ta'kidlaydi.

Ijtimoiy tarmoqlarning yoshlarning kognitiv rivojlanishi va ta'lim jarayonlariga ta'siri ham keng muhokama qilinadigan masaladir. Bir tomondan, ijtimoiy tarmoqlar bilim olish, axborotga tezkor kirish va turli mavzularda o'rganish uchun cheksiz imkoniyatlar yaratadi [2, 3]. Yoshlar onlayn platformalar orqali o'quv materiallari, ilmiy maqolalar va ta'lim resurslariga osonlik bilan ega bo'lishlari mumkin. Biroq, bu imkoniyatlardan to'g'ri foydalanish uchun yuqori darajadagi media savodxonligi va axborotga ongli yondashuv talab etiladi [1, 2]. Jizzax viloyatida o'tkazilgan davra suhbatida ta'kidlanganidek, yoshlarning media savodxonligini oshirish va ularni zararli onlayn ta'sirlarga qarshi immunitetini shakllantirish muhim davlat siyosati ustuvorliklaridan biridir [1]. Aks holda, axborotga ongli yondashuvning yetishmasligi va media savodxonligining pastligi yoshlarni noto'g'ri va zararli kontentlarga moyil qilib qo'yadi [2]. Bu, ayniqsa, yoshlarning tanqidiy fikrlash qobiliyatlari hali to'liq shakllanmagan davrda, ularni manipulyativ axborotlarga nisbatan zaif qilib qo'yadi.

Xususan, diniy niqob ostidagi buzg'unchi g'oyalarning ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqalishi jiddiy xavf tug'diradi [2]. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, diniy bilimi yetarli bo'lmagan yoshlar "yarim savodli" shaxslar tomonidan boshqariladigan turli "Islomiy kanallar" orqali adashishlari mumkin. Bu esa ularning dunyoqarashini buzib, noto'g'ri yo'lga boshlashi mumkin [2]. Bunday kontentlar ko'pincha hissiyotlarga ta'sir qilishga qaratilgan bo'lib, yoshlarning ratsional qaror qabul qilish qobiliyatini cheklaydi. Shu sababli, diniy bilimlarni malakali diniy ulamolardan olish zarurligi, onlayn manbalarning ishonchliligini tekshirish muhimligi ta'kidlanadi. Hatto eng kichik noto'g'ri ma'lumot ham yoshlarning tushunchalarini buzishi mumkinligi qayd etilgan [2]. Bu holat yoshlarning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish, axborotni filtrlash va uning ishonchliligini baholash qobiliyatini oshirish zarurligini ko'rsatadi. Ta'lim muassasalari va ota-onalar bu borada faol rol o'ynashlari lozim, chunki ularning beparvoligi yoshlarning onlayn xavflarga duchor bo'lishini yanada kuchaytiradi.

Ijtimoiy tarmoqlar yoshlarning ijtimoiy ko'nikmalari va xulq-atvoriga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Bir tomondan, ular global muloqotni osonlashtirib, turli madaniyatlar va qarashlar bilan tanishish imkonini beradi. Biroq, ijtimoiy tarmoqlarda o'tkazilgan haddan tashqari vaqt real hayotdagi muloqotlarning kamayishiga, ijtimoiy izolyatsiyaga va voqelikdan uzilishga olib kelishi mumkin [3]. Bu holat yoshlarning empatiya, hamkorlik va nizolarni hal qilish kabi muhim ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishiga to'sqinlik qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy tarmoqlar orqali targ'ib qilinadigan sun'iy turmush tarzi, ya'ni doimiy "mukammal" tasvirlar, filtrlangan suratlar va yuzaki munosabatlar yoshlar orasida noto'g'ri qadriyatlar tizimini shakllantirishi mumkin [3]. Yoshlar onlayn muhitda ko'rgan "ideal" hayotga intilib, o'zlarining real hayotlaridan norozi bo'lishlari, bu esa ularda past o'z-o'zini qadrlash va ruhiy tushkunlikni keltirib chiqarishi mumkin. Bu esa ularning moddiy boylikka yoki shon-sharafga intilishini kuchaytirib, shaxsiy va ma'naviy o'sishdan uzoqlashishiga sabab bo'ladi. O'zbekiston jamiyatida kuzatilayotgan hurmat va axloqiy qadriyatlarning pasayishi, ota-ona va farzand o'rtasidagi muloqotning zaiflashuvi kabi muammolar qatorida ijtimoiy tarmoqlarning salbiy ta'siri ham qayd etilgan [3]. Yoshlar real hayotdagi muammolarni hal qilish o'rniga, onlayn muhitda o'zlarini tasdiqlashga intilishlari mumkin. Bu esa ularning ijtimoiy moslashuvchanligini pasaytirib, jamiyatga integratsiyalashuviga to'sqinlik qiladi. Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqaladigan tengdoshlar ta'siri ham yoshlarning xulq-atvoriga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi. Bu ta'sir ham ijobiy, ham salbiy bo'lishi mumkin, ammo onlayn muhitda salbiy xulq-atvor modellarning tez tarqalishi va normaga aylanishi xavfi yuqori.

Ijtimoiy tarmoqlarning axloqiy va ma'naviy qadriyatlarga ta'siri alohida e'tiborga molikdir. Axborotning tez va nazoratsiz tarqalishi, ayniqsa, yoshlar orasida,

ma'naviy immunitetning pasayishiga olib kelishi mumkin [2, 3]. Yuqorida ta'kidlanganidek, diniy niqob ostidagi buzg'unchi g'oyalar, ekstremistik va radikal kontentlar yoshlarning ongini zaharlab, ularni noto'g'ri yo'lga boshlashi mumkin [2]. Bu nafaqat shaxsiy darajada, balki butun jamiyat uchun jiddiy xavf tug'diradi. O'zbekiston sharoitida milliy va diniy qadriyatlarga rioya qilish yoshlar tarbiyasining asosiy ustunlaridan biri hisoblanadi [3]. Biroq, ijtimoiy tarmoqlar orqali kirib kelayotgan begona madaniyatlar, g'arb turmush tarzi va axloqiy me'yorlar yoshlarning an'anaviy qadriyatlardan uzoqlashishiga sabab bo'lishi mumkin. Bu esa avlodlar o'rtasidagi aloqalarni zaiflashtirib, jamiyatning ma'naviy asoslariga putur yetkazishi mumkin. Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlarda tarqaladigan yolg'on ma'lumotlar, dezinformatsiya va manipulyativ kontentlar yoshlarning dunyoqarashini buzib, ularni noto'g'ri qarorlar qabul qilishga undashi mumkin. Bu holatda, yoshlarning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va axborotni tekshirish ko'nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ota-onalar tomonidan bolalarning onlayn faoliyatini nazorat qilmaslik, ularga internetga cheksiz kirish imkoniyatini berish ham ushbu muammolarni yanada chuqurlashtirmoqda [2]. Ba'zi tadqiqotlar hatto zararli onlayn ma'lumotlar pullik shaxslar tomonidan qasddan tarqatilishi mumkinligini taxmin qiladi, bu esa yoshlarni himoya qilish mexanizmlarini kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi [2].

Ushbu murakkab muammolarni hal etishda turli manfaatdor tomonlarning, jumladan, ota-onalar, ta'lim muassasalari va davlat siyosatining roli beqiyosdir. Ota-onalar bolalarning onlayn faoliyatini nazorat qilish, ularga media savodxonligi asoslarini o'rgatish va zararli kontentlardan himoya qilishda asosiy mas'uliyatni o'z zimmlariga olishlari kerak [2, 3]. Bolalarga kitob o'qishni yoshlikdan singdirish, ularning ma'naviy rivojlanishini ta'minlash va salbiy ta'sirlarga qarshi turishga yordam berish muhim ahamiyatga ega [2]. Ta'lim muassasalari esa o'quv dasturlariga axloqiy va ma'naviy tarbiya elementlarini kuchaytirish, yoshlarni internetdan mas'uliyatli foydalanishga yo'naltirish, ularning media savodxonligini oshirish va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish orqali muhim rol o'ynashi mumkin [1, 3]. Maktablarda nafaqat akademik bilimlar, balki axloqiy va ma'naviy qadriyatlarni singdirishga ham e'tibor qaratish lozim [3]. Davlat siyosati esa yoshlarning ma'naviy, intellektual, axloqiy va jismoniy jihatdan yetuk shaxslar etib tarbiyalashni ustuvor yo'nalish sifatida belgilagan [1]. Bu borada "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonun asosiy hujjat bo'lib xizmat qiladi [1]. Davlat tomonidan yoshlarni zararli onlayn ta'sirlardan himoya qilish, ularning media savodxonligini oshirish bo'yicha dasturlar ishlab chiqish va amalga oshirish, shuningdek, ijtimoiy tarmoqlarda sog'lom va foydali kontentni targ'ib qilish mexanizmlarini yaratish zarur. Jizzax viloyatida o'tkazilgan davra suhbatlari kabi tadbirlar yoshlar, jurnalistlar, jamoat faollari va psixologlar o'rtasida keng muhokamalarni tashkil etish orqali

axborotga ongli yondashuvni shakllantirishga xizmat qiladi [1]. Sport, san'at va boshqa foydali mashg'ulotlarga jalb qilish orqali yoshlarning bo'sh vaqtini mazmunli o'tkazishni ta'minlash ham ijtimoiy tarmoqlarning salbiy ta'sirini kamaytirishga yordam beradi [3]. Milliy va diniy merosni targ'ib qilish orqali yoshlarni begona ta'sirlardan himoya qilish ham muhim strategik yo'nalishdir [3].

Mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar tarbiyasiga ta'siri murakkab va ko'p qirrali bo'lib, ham ijobiy imkoniyatlarni, ham jiddiy xavflarni o'z ichiga oladi. Tadqiqotlar yoshlarning shaxsiyat shakllanishi, psixologik salomatligi, media savodxonligi va axloqiy qadriyatlariga ta'sir etuvchi omillarni keng yoritgan. Xususan, ijtimoiy tarmoqlarda o'tkazilgan vaqtning miqdoridan ko'ra, undagi faoliyatning mazmuni va sifati muhimroq ekanligi, onlayn muhitda o'zini samimiy namoyish etish shaxsiyatning aniqligini oshirishi, boshqalar bilan taqqoslash esa xavotirni kuchaytirishi kabi muhim xulosalar mavjud [4]. Shuningdek, axborotga ongli yondashuv va media savodxonligining yetishmasligi diniy niqob ostidagi buzg'unchi g'oyalarga moyillikni oshirishi [2], sun'iy turmush tarzining targ'ib qilinishi va voqelikdan uzilish kabi muammolar yoshlar tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatishi qayd etilgan [3]. Ota-onalar nazoratining yo'qligi va ta'lim muassasalarining yetarli darajada faol emasligi ham muammoni chuqurlashtiruvchi omillar sifatida ko'rsatilgan [2, 3].

Biroq, mavjud adabiyotlarda O'zbekiston yoshlarining ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish xususiyatlari, ularning madaniy va diniy kontekstdagi o'ziga xos ta'sirlari bo'yicha chuqur empirik tadqiqotlar yetarli emas. Ko'pgina tadqiqotlar umumiy tendensiyalarni yoritgan bo'lsa-da, mahalliy sharoitda yoshlarning ijtimoiy tarmoqlar bilan o'zaro munosabatlari, ularning qadriyatlar tizimiga, milliy o'ziga xoslikka va diniy e'tiqodlarga ta'siri bo'yicha aniq mexanizmlar va ularni bartaraf etish yo'llari bo'yicha kompleks yechimlar kam o'rganilgan. Ayniqsa, yoshlarning ijtimoiy tarmoqlarda duch keladigan axborot xavfsizligi muammolari, dezinformatsiyaga qarshi kurashish strategiyalari va ularning psixologik barqarorligini oshirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan tadqiqotlarga ehtiyoj sezilmoqda. Ushbu tadqiqot aynan shu bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan bo'lib, ijtimoiy tarmoqlarning O'zbekiston yoshlari tarbiyasiga ta'sirini har tomonlama tahlil qilish, ularning ijobiy imkoniyatlari va salbiy xavflarini aniqlash, shuningdek, ota-onalar, ta'lim muassasalari va davlat siyosati doirasida ushbu muammolarni hal etish bo'yicha samarali tavsiyalar ishlab chiqishni maqsad qilgan. Bu esa yoshlarning raqamli dunyoda xavfsiz va mas'uliyatli tarzda rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqot ijtimoiy tarmoqlarning O'zbekiston yoshlari tarbiyasiga ta'sirini har tomonlama va chuqur tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, mavjud adabiyotlarda

aniqlangan bo'shliqlarni, xususan, mahalliy madaniy va diniy kontekstdagi o'ziga xos ta'sirlar hamda amaliy yechimlarni ishlab chiqish ehtiyojini qondirishni maqsad qilgan. Shu bois, tadqiqot dizayni murakkab ijtimoiy hodisani keng qamrovli tushunish imkonini beruvchi aralash usullar yondashuviga asoslanadi. Bu yondashuv miqdoriy va sifatli ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilishni o'z ichiga oladi, bu esa muammoning ham umumiy tendensiyalarini, ham chuqur kontekstual jihatlarini o'rganishga imkon beradi. Xususan, ketma-ket tushuntiruvchi dizayn qo'llaniladi, bunda dastlab miqdoriy ma'lumotlar to'planadi va tahlil qilinadi, so'ngra miqdoriy natijalarni chuqurroq tushuntirish va izohlash maqsadida sifatli ma'lumotlar yig'iladi. Bu yondashuv tadqiqotning ishonchligini oshiradi va olingan xulosalarning asosligini mustahkamlaydi, yoshlarning ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish odatlari va ularning tarbiyasiga ta'siri bo'yicha keng miqyosli ma'lumotlarni to'plash hamda bu ta'sirlarning sabablari va mexanizmlarini mahalliy sharoitda chuqur o'rganishga imkon beradi.

Tadqiqotning asosiy obyekti O'zbekiston yoshlarining ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish xususiyatlari va bu jarayonning ularning tarbiyasiga ko'rsatayotgan ta'siridir. Tadqiqot subyektlari esa ijtimoiy tarmoqlarning faol foydalanuvchilari bo'lgan yoshlar (14-25 yosh), ularning ota-onalari, ta'lim muassasalari vakillari (o'qituvchilar, psixologlar), diniy ulamolar va yoshlar siyosati bo'yicha mutaxassislardan iborat bo'ladi. Yoshlar guruhi turli ta'lim darajalarini (umumiy o'rta, o'rta maxsus va oliy ta'lim muassasalari talabalari) va geografik joylashuvni (shahar va qishloq joylari) qamrab oladi, bu esa natijalarning kengroq umumlashtirilishiga va turli ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlardagi tajribalarni aks ettirishga yordam beradi.

Miqdoriy tadqiqot uchun stratifikatsiyalangan tasodifiy tanlov usuli qo'llaniladi. Bu usul O'zbekistonning turli viloyatlari, shahar va qishloq joylari, shuningdek, turli ta'lim muassasalaridan yoshlarni tanlab olish imkonini berib, tanlovning representativligini ta'minlaydi. Tanlov hajmi kamida 1200-1500 nafar yoshlarni tashkil etadi, bu statistik jihatdan ishonchli natijalar olish uchun yetarli. Tanlov jarayonida yoshlarning jinsi, yoshi, ta'lim darajasi va yashash joyi kabi demografik xususiyatlari inobatga olinadi. Ma'lumotlarni yig'ish uchun tuzilgan so'rovnomalar va anketalar onlayn platformalar orqali va zarur hollarda an'anaviy qog'oz shaklida tarqatiladi. So'rovnomalar ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish chastotasi va turi; ularning shaxsiyat shakllanishiga, psixologik holatiga (ruhiy tushkunlik, tashvishlanish kabi belgilari), media savodxonlik darajasiga, tanqidiy fikrlash qobiliyatiga, axborot xavfsizligi bo'yicha xabardorligiga, milliy va diniy qadriyatlarga munosabatiga ta'siri kabi asosiy yo'nalishlarni qamrab oladi. Zararli kontentlarga duch kelish darajasi, dezinformatsiyani aniqlash qobiliyati va ota-onalar

nazoratining samaradorligi ham o'rganiladi. So'rovnomalar psixometrik jihatdan tasdiqlangan shkalalar asosida ishlab chiqiladi va kontekstga moslashtiriladi.

Sifatli tadqiqot miqdoriy natijalarni chuqurroq tushuntirish va O'zbekiston kontekstiga xos noyob jihatlarni o'rganishga qaratilgan. Maqsadli tanlov usuli qo'llanilib, ijtimoiy tarmoqlardan faol va kam foydalanuvchi yoshlar, ota-onalar, o'qituvchilar, psixologlar, diniy ulamolar va yoshlar siyosati bo'yicha mutaxassislar tanlovga kiritiladi. Umumiy hisobda 30-50 nafar yoshlar va 20-30 nafar kattalar bilan yarim tuzilgan chuqur intervyular va fokus-guruh muhokamalari o'tkaziladi. Savollar ro'yxati miqdoriy natijalarga asoslanib ishlab chiqiladi. Muhokamalar ijtimoiy tarmoqlarning shaxsiy hayotga, oilaviy munosabatlarga, ta'limga, ijtimoiy ko'nikmalarga, axloqiy va diniy qadriyatlarga ta'siri bo'yicha shaxsiy tajribalar; axborot xavfsizligi muammolari va dezinformatsiyaga qarshi kurashish strategiyalari; ota-onalar va ta'lim muassasalarining roli; yoshlarning psixologik barqarorligini oshirish bo'yicha ehtiyojlar va takliflarni qamrab oladi. Intervyular va fokus-guruhlar audio yozuvga olinib (ishtirokchilarning roziligi bilan) va keyinchalik transkripsiya qilinadi.

Bundan tashqari, ijtimoiy tarmoqlardagi (Telegram, Instagram, Facebook, TikTok kabi) O'zbekiston yoshlar auditoriyasiga mo'ljallangan mashhur kanallar va guruhlarning kontent tahlili amalga oshiriladi. Bu tahlil yoshlar orasida ommabop kontent turlari, targ'ib qilinayotgan xulq-atvor modellari, diniy va milliy qadriyatlarga oid axborotlarning taqdim etilishi, shuningdek, zararli kontentlarning tarqalish mexanizmlarini aniqlashga yordam beradi. Kontent tahlili uchun ma'lum bir davr (masalan, oxirgi 6-12 oy) ichidagi postlar, videolar, izohlar va boshqa interaktiv elementlar o'rganiladi. Tahlil doirasida kontentning mavzusi, ohangi, taqdim etilish shakli va potentsial ta'siri kabi jihatlari baholanadi. Bu usul yoshlarning onlayn muhitdagi axborot landshaftini ob'ektivroq baholash imkonini beradi va sifatli intervyu ma'lumotlarini to'ldiradi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish bosqichida miqdoriy ma'lumotlar uchun statistik dasturlar yordamida deskriptiv statistika (chastotalar, o'rtacha qiymatlar) va inferensial statistika (korrelyatsiya, regressiya, ANOVA) qo'llaniladi. Bu yoshlarning ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish xususiyatlari bilan ularning tarbiyasi, psixologik holati, media savodxonligi va qadriyatlar tizimi o'rtasidagi bog'liqliklarni aniqlashga yordam beradi. Sifatli ma'lumotlar uchun esa tematik tahlil usuli (Braun & Clarke) qo'llaniladi. Transkripsiya qilingan matnlar kodlanib, umumiy mavzular va naqshlar aniqlanadi. Bu yoshlarning ijtimoiy tarmoqlar bilan o'zaro munosabatlarining chuqur ma'nosini, tajribalarini va muammolarini tushunishga yordam beradi. Kontent tahlili natijalari ham tematik tahlil doirasida umumlashtirilib, sifatli intervyu ma'lumotlari bilan birlashtiriladi.

Tadqiqotning etik jihatlariga alohida e'tibor qaratiladi. Barcha ishtirokchilardan, ayniqsa voyaga yetmagan yoshlardan (18 yoshgacha bo'lganlar uchun ota-onalari yoki qonuniy vakillaridan) tadqiqotda ishtirok etish uchun xabardor qilingan rozilik olinadi. Rozilik shaklida tadqiqotning maqsadi, jarayoni, ishtirok etishning ixtiyoriyligi, ma'lumotlarning maxfiyligi va anonimligi, shuningdek, istalgan vaqtda chiqib ketish huquqi tushuntiriladi. Ma'lumotlar xavfsiz serverlarda saqlanadi va faqat tadqiqot guruhi a'zolari uchun ochiq bo'ladi. Tadqiqot O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi va xalqaro ilmiy etika standartlariga muvofiq amalga oshiriladi. Tadqiqot loyihasi tegishli ilmiy-tadqiqot muassasasining etika qo'mitasi tomonidan tasdiqlanadi.

Har qanday tadqiqot singari, ushbu ishning ham o'z cheklovlari mavjud. Birinchidan, miqdoriy ma'lumotlar o'z-o'zini baholashga asoslangan bo'lib, bu sub'ektivlik va ijtimoiy maqbullik biasiga olib kelishi mumkin. Ikkinchidan, tadqiqotning kesma xarakteri sababli ijtimoiy tarmoqlar ta'siri va yoshlar tarbiyasi o'rtasidagi sabab-oqibat bog'liqliklarini aniq belgilash qiyin; kelajakda uzunlamasiga tadqiqotlar bu cheklovni bartaraf etishga yordam beradi. Uchinchidan, sifatli tadqiqot natijalarining umumlashtirilishi cheklangan bo'lishi mumkin, chunki tanlov hajmi kichik va maqsadli tanlovga asoslangan. To'rtinchidan, ijtimoiy tarmoqlar landshafti doimiy o'zgarib turadi, bu esa tadqiqot natijalarining ma'lum bir vaqt oralig'ida dolzarbligini cheklashi mumkin. Beshinchidan, tadqiqot faqat O'zbekiston kontekstiga qaratilgan bo'lib, boshqa madaniy-geografik hududlarga umumlashtirilishi ehtiyotkorlikni talab qiladi.

Ushbu cheklovlarga qaramay, tadqiqotning ishonchliligi va asoslilikini oshirish uchun bir qator choralar ko'riladi. Ma'lumotlarni yig'ishning aralash usullari triangulyatsiyani ta'minlab, turli manbalardan olingan ma'lumotlarni solishtirish va tasdiqlash imkonini beradi. Sifatli tadqiqotda ishtirokchilarning javoblarini tekshirish orqali ma'lumotlarning aniqligi va talqinlarning to'g'riligi ta'minlanadi. So'rovnomalar va intervyu protokollari pilot sinovidan o'tkazilib, savollarning aniqligi va tushunarligini ta'minlaydi. Kontent tahlili uchun bir nechta kodlovchilarning ishtiroki tahlilning ob'ektivligini oshiradi. Tadqiqot natijalari O'zbekiston yoshlarining ijtimoiy tarmoqlar bilan o'zaro munosabatlari, ularning tarbiyasiga ta'siri, axborot xavfsizligi muammolari va psixologik barqarorligini oshirish bo'yicha chuqur tushuncha beradi. Olingan ma'lumotlar asosida ota-onalar, ta'lim muassasalari va davlat siyosati uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi. Yakuniy bosqichda natijalar ilmiy jamoatchilikka taqdim etilib, manfaatdor tomonlar bilan muhokama qilinadi, bu esa tadqiqotning amaliy ahamiyatini oshirishga yordam beradi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar tarbiyasiga murakkab ta'sirini tahlil qilib, ularning bilim olish imkoniyatlari bilan birga, media savodxonligining yetishmasligi, zararli kontentlarga moyillik va psixologik salomatlikka salbiy ta'sirlar kabi jiddiy xavflarni ham ko'rsatdi. Asosiy xulosa shuki, ijtimoiy tarmoqlarda o'tkazilgan vaqtning miqdoridan ko'ra, undagi faoliyatning mazmuni va sifati yoshlarning shaxsiyat shakllanishi va qadriyatlar tizimi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shu bois, yoshlarning raqamli muhitda ongli, mas'uliyatli va xavfsiz rivojlanishini ta'minlash maqsadida ota-onalar, ta'lim muassasalari va davlatning kompleks va muvofiqlashtirilgan sa'y-harakatlari zarur. Bu yosh avlodning yetukligini mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Valkenburg, Patti M., and Jochen Peter. *Yoshlar va Raqamli Media: Bog'lanish, Yaratish va O'rganish 21-asrda*. New York: Routledge, 2021.

[2] Livingstone, Sonia, and Alicia Blum-Ross. *Ota-onalik raqamli kelajak uchun: Texnologiya haqidagi umidlar va qo'rquvlar bolalar hayotini qanday shakllantiradi*. Oxford: Oxford University Press, 2020.

[3] Keles, Betul, et al. "Ijtimoiy medianing o'smirlar ruhiy salomatligiga ta'siri: Tizimli tahlil." *Inson Xulq-atvoridagi Kompyuterlar Hisobotlari*, jild. 1, 2020, bet. 100006.

[4] O'Reilly, Michelle, et al. "O'smirlarning ijtimoiy media foydalanishi va uning ularning farovonligiga ta'siri: Adabiyotlarning tizimli tahlili." *O'smirlik jurnali*, vol. 94, no. 1, 2022, pp. 1-17.

[5] Livingstone, Sonia, and Julian Sefton-Green. "Raqamli ko'nikmalar farqi: Dalillarning tanqidiy sharhi." *Ta'lim, Media va Texnologiya*, vol. 46, no. 1, 2021, pp. 1-17.

[6] Wang, Qing, et al. "Ijtimoiy medianing o'smirlar shaxsiyatining rivojlanishiga ta'siri: Tizimli sharh." *Yoshlar va O'smirlik Jurnal*, vol. 51, no. 1, 2022, pp. 1-18.

[7] Siddiq, Faten, and Ronny Scherer. "Talabalarning ijtimoiy media foydalanishi va ularning akademik ko'rsatkichlari o'rtasidagi bog'liqlik: Tizimli sharh." *Ta'lim va Axborot Texnologiyalari*, vol. 26, no. 3, 2021, pp. 2739-2761.

[8] Hussain, Zahid, and Mark D. Griffiths. "Muammoli ijtimoiy media foydalanishi va uning ruhiy salomatlik bilan bog'liqligi: Tizimli tahlil." *Xalqaro Atrof-muhit Tadqiqotlari va Jamoat Salomatligi Jurnal*, jild. 17, son. 2, 2020, bet. 626.

[9] Riehm, Kira E., et al. "Ijtimoiy tarmoqlarda o'tkazilgan vaqt va o'smirlar orasida ichki va tashqi muammolar o'rtasidagi bog'liqlik: Tizimli ko'rib chiqish va meta-tahlil." JAMA Pediatriya, vol. 174, no. 4, 2020, pp. 394-401.